

ОБРАЗ Я МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ: ТЕОРЕТИКО-ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ

Харченко Н.А., Парфенюк А.В. Образ Я майбутніх психологів: теоретико-емпіричний аналіз. Дану статтю присвячено емпіричному дослідженню особливостей образу Я майбутніх психологів. Актуальність проблеми зумовлена тим, що пропри численні програми підготовки фахівців-психологів, їх образ Я ще недостатньо розкритий. У статті проаналізовано поняття Я образу, смисложиттєвих орієнтацій та самоактуалізації. Окреслено можливості використання опитувальників самоствавлення і смисложиттєвих орієнтацій у комплексній діагностиці Я образу майбутніх психологів. Встановлено, що образ Я майбутніх психологів складається із таких компонентів як самоефективність (високий її рівень характеризує позитивний образ Я, низький – негативний), термінальних та інструментальних цінностей, усіх компонентів самоствавлення та самоактуалізації, а також із смисложиттєвих орієнтацій.

Ключові слова: образ Я, самоствавлення, смисложиттєві орієнтації, самоактуалізація, Я-концепція.

Постановка проблеми. Соціальні перетворення, що відбуваються на сучасному етапі в нашій державі, зумовлюють необхідність глибокого осмислення вимог суспільства до особистості та поведінки, рівня інтелекту і професійного потенціалу практичного психолога. В сучасних соціально-економічних умовах через їх суперечність та нестабільність зростає потреба у професіоналах, що здатні як ефективно реалізовувати цінності гуманістично спрямованої професійної діяльності, що дуже необхідно фахівцям соціономічних професій, так і максимально реалізовувати власну суб'єктність в її умовах. Особливо це стосується процесу навчання у вищій школі, коли відбувається інтенсивне професійне становлення студента як фахівця, формування його образу Я відповідно до вимог обраного фаху. Слід зазначити, що проблема розвитку образу Я набуває з огляду на її зв'язок із вихованням особистості як суб'єкта життєдіяльності, здатного гнучко мислити, знаходити вихід із проблемних ситуацій, самостійно, відповідально ставитись до прийняття важливих рішень, ґрунтуючись на глибоких та різнобічних гармонійних уявленнях про себе. Загалом дослідницька проблематика охоплює розгляд генези образу Я відносно віку особистості; його залежності від впливу соціуму та навколишнього середовища; вивчення розвитку образу Я як чинника професійного становлення особистості.

Останні дослідження і публікації, виділення невирішених питань загальної проблеми, якій присвячується стаття. Дослідження різних підходів до проблеми образу Я підводить до думки, що у саморозкритті суб'єкта пізнання, котрий описується в рамках будь-якої філософської або психологічної системи, знаходить своє відображення складний і зумовлений сукупністю конкретних соціокультурних умов процес формування певного типу ставлення людини до власного Я. Образ – це щось складніше, як просте

відображення реальності або уява. Це суб'єктивна і динамічна репрезентація світу людини, яка містить загальний запис досвіду суб'єкта, вбудована в значеннєві межі існуючої культури [2].

В науковій літературі не існує єдиного трактування поняття «образ Я». Натомість має місце термінологічна невизначеність: поряд з терміном «образ Я» (картина «Я»; когнітивний компонент Я-концепції) використовуються близькі йому поняття «Я-концепція» в цілому, «самоствавлення», «самосвідомість» (вища форма свідомості, що проявляється як здатність безпосередньо відтворювати себе), «Я», Его (динамічний центр свідомості, емоцій, суджень, дій, організовану у певну цілісність), «самість» (глибинний центр і вираження психологічної цілісності окремого індивіда), «ідентичність» (відчуття тотожності людини самій собі, відчуття цілісності, прийнятий нею образ себе у всіх своїх властивостях, якостях і відносинах до навколишнього світу), «автентичність» (реалістичний контакт з самим собою і світом) тощо. Це пов'язано із різними концептуальними підходами, які існують на сьогодні у психології. Серйозні труднощі у вивченні людського Я викликані багатогранністю цього поняття і міждисциплінарним статусом даної проблеми [1].

Перші кроки науково-психологічного аналізу людського Я були пов'язані з інтроспективним підходом до проблеми свідомості, відповідно до якого свідомість спрямовується не на об'єктивний світ, а на саму себе. Типовою для інтроспективної психології є концепція самосвідомості та образу Я А. Пфендера, за якою психічний суб'єкт створює образ себе, який має ядро і придаткову периферію. Ядро охоплює минуле життя і дії людини, а також усвідомлення її здатності або нездатності до тих або інших дій. Периферія містить те, що знаходиться поза психічним [2]. Інший представник цього напрямку Т. Ліппс стверджує, що образ Я - це суб'єктивне явище, котре становить безпосереднє самовідображення психічного у психічному.

Ю.В.Тімакова [4] зробила спробу узагальнити дослідження з проблеми самосвідомості у психологічній науці і дійшла у своїх висновках до наступних трьох напрямків: 1) загальнотеоретичний та методологічний аспекти; 2) структурування самосвідомості та вивчення окремих її компонентів; 3) визначення самосвідомості як філософської та соціально-психологічної проблеми існування і розвитку особистості. Ми вважаємо, що вченою представлений досить загальний погляд на становлення уявлень про самосвідомість в психологічній науці, оскільки увага вчених приділена широкому спектру питань, до яких відносяться: суть і структура самосвідомості, її формування і розвиток та співвідношення зі свідомістю; вивчення суті і структури Я-концепції; рівнева будова самосвідомості і Я-концепції; механізми формування і зміст різноманітних Я-образів; окрема увага приділяється природі, структурі і механізмам самоствавлення і самооцінки, зв'язку самооцінки з поведінкою і діяльністю. При цьому спостерігається відсутність єдності в розумінні як самих феноменів, що вивчаються, так і взаємозв'язків між ними, тобто теоретичні конструкції й методологічні підходи до вивчення самосвідомості приходять найчастіше до

суперечливих поглядів на її природу, структуру та співвідношення компонентів. В. В. Столін процес відбудови самосвідомості розглядував у вигляді переживання конфліктних сенсів, в ході якого для особи стає ясным, що вона може здолати, що примушує її відступити і через які перешкоди особа не може переступити, навіть під жорстоким тиском обставин. У контексті становлення самосвідомості, особистісними перешкодами можуть виступати не лише зовнішні об'єктивні обставини і стосунки, але і різні якості і риси власної особистості людини, такі як: гордість, совість, самолюбність, воля, боязкість тощо [3].

Образ Я взаємодіє із навколишнім світом через: а) призначення, самосхвалення, самоствердження, самооцінку, саморегуляцію, самоспонування з метою встановлення стану гармонії між особистістю та навколишнім світом; б) побудову, тобто аспекти образу Я мають узгоджено взаємодіяти між собою, та з навколишнім світом; в) оцінку, тобто рівень сумісності із навколишнім середовищем, а також продуктивність, результативність у виконанні поставленої мети і завдань [2].

Образ Я як система не є ізольованим оскільки він взаємопов'язаний і постійно взаємодіє з навколишнім середовищем, впливає на нього, здійснюючи свою мету (виходи). Крім цього, існують інші зв'язки, що забезпечують дію на цей образ самого середовища (входи системи).

Отже, образ Я є когнітивно-емоційним комплексом, спрямованим на реалізацію адаптивної функції переважно в новій ситуації, а умовою його розвитку є ідентифікація із позицією значущого Іншого, з його статусом у референтній групі. У сучасних психологічних дослідженнях Я-образ розглядають як головний чинник, від якого залежить саморегуляція індивіда, самоконтроль, особистісна та соціальна ідентифікація. Розвиток образу Я є опосередкованим діяльністю та спілкуванням і залежить від того, які об'єктивні відношення відкриваються перед суб'єктом. Звідси очевидно, що першою умовою розгортання соціальної активності особи може бути її здатність відобразити у своїй самосвідомості у вигляді системи самооцінок результати попередніх діяльностей, оцінок оточення, реальних досягнень, а другою – безпосереднє спричинення активності образом Я.

Метою даної статті є визначення особливостей Я образу майбутніх психологів.

Виклад методики і результатів досліджень. Для вивчення особливостей смисложиттєвих орієнтацій ми застосували методику Тест смисложиттєвих орієнтації (СЖО) Д.О. Леонтьєва. Фактори, виокремлені автором методики: „цілі в житті” (наявність життєвих цілей, покликання, намірів); „інтерес та емоційна насиченість життя”; „задоволеність самореалізацією” (виражає відчуття успішності здійснення самого себе у житті та у повсякденній діяльності); „Я – господар життя” (виражає відчуття людиною її здатності впливати на хід власного життя); „керування життям” (виражає впевненість у принциповій можливості самостійного здійснення життєвого вибору) є складовими сенсу життя особистості. Ці фактори розподіляються на дві групи. До першої належать власне смисложиттєві

орієнтації: цілі в житті, насиченість життя та задоволеність самореалізацією. Ці три категорії співвідносяться з метою (майбутнім), процесом (теперішнім) і результатом (минулим). Людина може мати сенс свого життя або в одному, або в другому, або в третьому (або у всіх трьох складових). Ще два фактори характеризують внутрішній локус контролю, з яким осмисленість життя взаємопов'язана: один із них характеризує загальну світоглядну впевненість у тому, що контроль можливий, а другий відображає віру у власну здатність здійснювати такий контроль („образ Я”). Отже, тест смисложиттєвих орієнтацій, поряд із загальним показником осмисленості життя, включає п'ять субшкал, що відображають три смисложиттєві орієнтації та два аспекти локусу контролю. При аналізі змісту тестових тверджень, проведеного в процесі підбору методик дослідження, нами була відмічена суперечність у відповідях досліджуваних на твердження за шкалою “Задоволеність самореалізацією (результативність життя)”, які відображають оцінку пройденого відрізка життєвого шляху, відчуття того, наскільки продуктивно і осмислено була прожита його частина. Опитані майбутні психологи характеризуються низьким рівнем задоволеності результативністю свого життя, що за певних умов може стати рушійною силою подальшого зростання та особистісного розвитку.

Цілі в житті. Бали за цією шкалою характеризують наявність або відсутність в житті досліджуваних цілей в майбутньому, які додають життю спрямованість і тимчасову перспективу. Високі бали за цією шкалою властиві людям, спрямованим у майбутнє. Таким чином, досліджувані мають сформований образ свого майбутнього та орієнтуються на досягнення успіху.

Процес життя, або інтерес і емоційна насиченість життя. Зміст цієї шкали збігається з теорією про те, що єдиний смисл життя полягає в тому, щоб жити. Цей показник говорить про те, чи сприймає досліджуваний сам процес свого життя як цікавий, емоційно насичений і наповнений сенсом. Низькі бали за цією шкалою — ознака незадоволеності своїм теперішнім життям, проте це може свідчити й про орієнтацію досліджуваних на майбутнє. Дослідники вважають, що переважання навіть середнього рівня інтересу до життя є для молоді неприродним, адже висока емоційна насиченість – це норма, на тлі якої виникають, будуються і досягаються плани, у тому числі й професійні. Досліджувані характеризуються високими показниками за даною шкалою, а результати хлопців і дівчат статистично не відрізняються ($p=0,628$).

Результативність життя, або задоволеність самореалізацією. Показники цієї шкали у досліджуваних наближені до норми, а значущих відмінностей у результатах хлопців і дівчат виявлено не було.

Локус Контролю-Я (Я — господар життя). Високі бали відповідають уявленню про себе як про сильну особистість, яка має достатню свободу вибору, аби побудувати своє життя відповідно до своїх цілей і уявлень про його смисл. Дівчата характеризуються вищими показниками локуса контролю Я, ніж досліджувані хлопці, але їх результати максимально наближені до нормативних.

Локус контролю-життя, або керованість життям. При високих балах існує переконання в тому, що людині дано контролювати своє життя, вільно ухвалювати рішення і втілювати їх в життя. Низькі бали свідчать про фаталізм, переконаність в тому, що життя людини непідвладне свідомому контролю, що свобода вибору ілюзорна і безглуздо будувати плани на майбутнє. Опитані характеризуються низькими балами за цією шкалою, що свідчить про їх невпевненість в своїх силах, невизначеність свого майбутнього. При цьому показників досліджуваних різної статі статистично не відрізняються ($p=0,076$).

Загалом отримані результати свідчать про достатній рівень сформованості смисложиттєвих орієнтацій досліджуваних майбутніх психологів.

Проблематику самоактуалізації активно розробляв А. Маслоу. Він вважав, що самоактуалізація є найвищою потребою людини, відповідно до «піраміди потреб». Відповідно до його теоретичними положеннями, людина здатна до задоволення більш високих (з піраміди) потреб тільки після того, як задоволені нижчі. Отже, щоб людина змогла самоактуалізуватися, їй спочатку необхідно задовольнити всі інші потреби відповідно до піраміди [1].

За С.О. Мусатовим, самоактуалізованим людям властиве: більш яскраве і чітке сприйняття реальності, спонтанність, орієнтування на вирішення проблеми, пошук усамітнення для зосередження, незалежність у мисленні, пограничний або містичний досвід, щира доброта, благородство і повага, почуття гумору, креативність, культурна відкритість, усвідомлення власної недосконалості [2].

Майбутні психологи характеризуються високим рівнем креативності та контактності, статистичні відмінності у проявах самоактуалізації дівчат і хлопців спостерігаються за шкалами автономності, спонтанності та ціннісної спрямованості, тобто дівчата автономніші за хлопців, більш спонтанні, поділяють цінності, характерні для особистостей, які перебувають на шляху до самоактуалізації. Найвищі показники у майбутніх психологів виявлено за такими шкалами самоактуалізації як контактність, креативність та потреба у пізнанні, натомість найнижчі – за шкалами орієнтації у часі та спонтанності. Це характеризує майбутніх психологів як відкритих до нових вражень, творчих та нестандартних особистостей, схильних до діяльностей, що вимагають нестандартних і нешаблонних рішень, здатних встановлювати емоційні стосунки з іншими людьми. Водночас майбутні психологи із недовірою ставляться до оточуючого світу, орієнтовані на майбутнє, оскільки вважають, що тепер лише готуються до подальшого справжнього життя.

Висновки і подальші перспективи досліджень. Загалом, отримані нами за різними методиками дані узгоджуються між собою, а тому можна зробити висновок, що досліджувані майбутні психологи мають наступний образ Я: вони вважають, що запорукою успішного життя є креативність, вміння встановлювати стосунки із різними людьми, неконфліктність, переважання таких цінностей як життєрадісність (почуття гумору); незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче); відповідальність; терпимість (до поглядів і думок інших, уміння прощати іншим їх помилки); активна діяльність, емоційно

насичене життя, матеріальна забезпеченість, наявність друзів, самостійність у вчинках і думках. Досліджувані майбутні психологи часто незадоволені своїм нинішнім становищем та схильні до особистісного розвитку. Отже, за результатами нашого емпіричного дослідження можна стверджувати, що образ Я майбутніх психологів складається із таких компонентів як самоефективність (високий її рівень характеризує позитивний образ Я, низький – негативний), термінальних та інструментальних цінностей, усіх компонентів самоставлення та самоактуалізації, а також із смисложиттєвих орієнтацій.

Список використаних джерел

1. Гуменюк О. Є. Психологія Я-концепції / О. Є. Гуменюк. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 310 с.
2. Мусатов С. О. Психологія педагогічної комунікації: теоретико-методологічний аналіз / С. О. Мусатов. – Київ – Рівне, 2003. – 78 с.
3. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. – М. : МГУ, 1983 – 286 с.
4. Тімакова Ю. В. Дослідження проблеми самосвідомості особистості в сучасній тифлопсихології / Ю. В. Тімакова // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія: зб. наук. пр. – К. : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. – Вип. 9. – С.188-196.

References transliterated

1. Humenyuk, O. YE. (2004) *Psykhologhiya YA-kontseptsiyi* [Psychology of self-concept]. Ternopil'. 310 p. (in Ukrainian)
2. Musatov, S. O. (2003) *Psykhologhiya pedahohichnoyi komunikatsiyi: teoretyko-metodolohichnyu analiz* [Psychology of pedagogical communication: theoretical and methodological analysis]. Kyiv – Rivne. 78 p. (in Ukrainian)
3. Stolyun, V. V. (1983) *Samosoznanye lychnosty* [Self-consciousness of personalit]. M. 286 p. (in Russian)
4. Timakova, YU. V. (2008) *Doslidzhennya problemy samosvidomosti osobystosti v suchasniy tyflopsykhologhiyi* [Investigation of the problem of personality consciousness in modern typhlopsychology]. *Naukovyy chasopys NPU imeni M.P.Drahomanova. Seriya 19. Korektsiyna pedahohika ta psykhologhiya: zb. nauk. pr.* [Scientific journal of NP Dragomanov. Series 19. Correctional Pedagogy and Psychology: Coll. of sciences]. N. 9. P.188-196 (in Ukrainian)

Харченко Н.А., Парфенюк А.В. Образ Я будущих психологов: теоретико-эмпирический анализ. Данная статья посвящена эмпирическому исследованию особенностей образа Я будущих психологов. Актуальность проблемы обусловлена тем, что несмотря на многочисленные программы подготовки специалистов-психологов, их образ Я еще недостаточно раскрыт. В статье проанализированы понятия Я образа, смисложизненных ориентаций и самоактуализации. Определены возможности использования опросников самоотношения и смисложизненных ориентаций в комплексной диагностике Я образа будущих психологов. Установлено, что образ Я будущих психологов состоит из таких компонентов как самоэффективность (высокий ее уровень характеризует положительный образ Я, низкий -

отрицательный), терминальных и инструментальных ценностей, всех компонентов самооотношения и самоактуализации, а также с смысложизненных ориентаций.

Ключевые слова: образ Я, самооотношение, смысложизненные ориентации, самоактуализация, Я-концепция.

Kharchenko N.A., Parfenyuk A.V. The image of I future psychologists: a theoretical and empirical analysis. This article is devoted to the empirical study of features of the image of I future psychologists. The urgency of the problem is due to the fact that despite numerous training programs for psychologists, their image I am still not fully disclosed. The article analyzes the notion of Self image, meaningful life orientations and self-actualization. Possibilities of using self-questionnaire questionnaires and meaning-oriented orientations in complex diagnostics of I image of future psychologists are outlined. It is established that the image of I of future psychologists consists of such components as self-efficacy (its high level characterizes the positive image of I, low - negative), terminal and instrumental values, all components of self-esteem and self-actualization, as well as meaning-oriented orientations.

Keywords: self image, self-concept, sense-of-life orientations, self-actualization, self-concept.